

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књига XVII

WORKSHOP FOR ETHNOLOGICAL AND CULTURAL STUDIES – SVRLJIG

Book XVII

ETHNO-CULTURAL ANNALS

for the study of the culture of eastern Serbia
and the neighbouring regions

Editor-in-Chief

Sreten Petrović

Editor

Nedeljko Bogdanović

Editorial staff

Petar Vlahović, Mihaj N. Radan, Dragan Žunić,
Stanka Janeva, Ivica Todorović, Rade Milojković,
Irena Ljubomirović, Vojislav Filipović, Zoran Vučić

Svrljig
2013

УДК 008:39(082.1)

ISBN 978–86–907131–2–7

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ

књига XVII

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

за проучавање културе источне Србије
и суседних области

Главни и одговорни уредник

Сретен Петровић

Уредник

Недељко Богдановић

Редакција

Петар Влаховић, Михај Н. Радан, Драган Жунић,
Станка Јанева, Ивица Тодоровић, Раде Милојковић,
Ирена Љубомировић, Војислав Филиповић, Зоран Вучић

Сврљиг
2013

Издавач:
ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ
Боре Прице 2, Сврљиг, тел. 018/ 821-059
www.kcsvrljig.rs

За издавача:
Раде Милојковић

Рецензенти:
Сретен Петровић
Недељко Богдановић
Владимир П. Петровић
Војислав Филиповић

Лектор
Недељко Богдановић

Превод резимеа на енглески:
Марина Цветковић

Класификација
Татјана Филиповић – Радулашки

Припрема и штампа
Чигоја штампа, Београд

Тираж
300

Штампано 2013

Етно-културолошки ЗБОРНИК, књ. XVII, Сврљиг 2013

ДУХОВНА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СТАНОВНИШТВА
ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ

У овом броју Зборника доносимо прилоге
археолошких, етнолошких, етномузиколошких, културолошких,
и филолошких истраживања културе
источне Србије и суседних области

Председник Савета Етно-културолошке радионице
мр Раде Милојковић

Председник Управног одбора Етно-културолошке радионице
проф. др Сретен Петровић

Савет редакције зборника

др Радост Иванова (Софија)
др Танас Вражиновски (Скопје), др Драган Жунић (Ниш)
др Сретен Петровић (Београд), др Недељко Богдановић (Ниш)
др Анна Плотникова (Москва), др Бранимир Ђорђевић (Ниш)
др Весна Марјановић (Београд), мр Раде Милојковић (Сврљиг)
др Милена Беновска-Събкова (Софија), др Владимир П. Петровић (Београд)
Душица Живковић (Књажевац), Дејан Крстић (Зајечар)

Садржај

Предговор	11
-----------------	----

I

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

<i>Владимир П. Петровић, Војислав Филиповић</i> НОВИ РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА ЛОКАЛИТЕТА TIMACUM MAIUS КОД СВРЉИГА ТОКОМ 2012. ГОДИНЕ	15
<i>Ивана Стојановић</i> ОСТАЦИ ЖИВОТИЊА СА ЛОКАЛИТЕТА НИШЕВАЦ – TIMACUM MAIUS КОД СВРЉИГА	19
<i>Гордана Јерemiћ</i> ПОВОДОМ ОСАМДЕСЕТ ГОДИНА СИСТЕМАТСКИХ РЕКОГНОСЦИРАЊА ТЕРИТОРИЈЕ ОПШТИНЕ СВРЉИГ – Необјављени подаци за топографску карту области.	27
<i>Сања Пилиповић</i> ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПОЉОПРИВРЕДЕ У ДОЛИНИ БЕЛОГ ТИМОКА У АНТИЦИ.	39
<i>Софија Петковић, Наташа Миладиновић-Радмиловић</i> НЕКИ ПРИМЕРИ ПОГРЕБНОГ КУЛТА НА КАСНОАНТИЧКОЈ НЕКРОПОЛИ У РАВНИ (TIMACUM MINUS) КОД КЊАЖЕВЦА	47
<i>Драгана Грбић</i> ВОЈНИ ЛЕКАРИ У ГОРЊОЈ МЕЗИЈИ	61
<i>Александар П. Булатовић</i> О ФУНКЦИЈИ И НАМЕНИ „МОДЕЛА ПЕЋИ“ СА ЛОКАЛИТЕТА РАНОГ БРОНЗАНОГ ДОБА НА ЦЕНТРАЛНОМ БАЛКАНУ	67
<i>Драган Милановић, Петар Милојевић</i> КАСНОНЕОЛИТСКИ ЛОКАЛИТЕТИ У АЛЕКСИНАЧКОЈ КОТЛИНИ: ПРИРОДНА СРЕДИНА И ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ	73
<i>Славиша Перић, Ђурђа Обрадовић, Олга Перић</i> РЕВИЗИОНА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА НА НЕОЛИТСКОМ НАЛАЗИШТУ СЛАТИНА – ТУРСКА ЧЕСМА У ДРЕНОВЦУ КОД ПАРАЋИНА	83
<i>Јулка Кузмановић Цветковић</i> ПЛОЧНИК – ПРОШЛОСТ УЖИВО	87
<i>Игор Јовановић</i> НЕКОЛИКО МЕТАЛНИХ ПРЕДМЕТА ИЗ ПРАИСТОРИЈСКЕ ЗБИРКЕ МУЗЕЈА РУДАРСТВА И МЕТАЛУРГИЈЕ У БОРУ	93

II

ИСТРАЖИВАЊА БАЛКАНСКИХ КУЛТУРА

<i>Ивица Тодоровић</i> САВРЕМЕНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ИСТРАЖИВАЊА ЕТНОГЕНЕТСКИХ ПРОЦЕСА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ – Илустративни пресек са нагласком на новим могућностима	109
---	-----

<i>Оливера Васић</i>	
СПЕЦИФИЧНОСТИ ИЗВОЂЕЊА ИГРЕ „ПОЛОМКА” У СРБИЈИ	127

III

**ТЕОРИЈСКЕ И МЕТОДОЛОШКЕ НЕДОУМИЦЕ
у истраживању и тумачењу народне културе**

<i>Сретен Петровић</i>	
ТИМАСО МАЈОРИ И ТИМАСО МИНОРИ КАО ВИСОКИ, ГОРЊИ И ДОЊИ ТИМОК	143
<i>Недељко Богдановић</i>	
ЗАВИЧАЈНИ ИДИОМ КАО КОНСТРУКТИВНИ ФАКТОР ОНОМАСТИЦИ. .	153

ХРОНИКА

Осврти и прикази

Књиге које заслужују добродошлицу

<i>Црна Река</i> . Насеље, порекло становништва, обичаји. Репринт издање. ЈП <i>Службени гласник</i> и САНУ, књ. 22, Београд, 2012. (Љубиша Рајковић Кожељац)	161
<i>Тимок Заглавак, Буџак, Сврљиг</i> . Насеља, порекло становништва, обичаји. Репринт издање. ЈП <i>Службени гласник</i> – САНУ, књ. 23, Београд, 2012. (Љубиша Рајковић Кожељац)	162

Књиге о народним говорима као културолошке принове

Радосав Стојановић: <i>Црнотравски речник</i> , Институт за српски језик, САНУ, Београд 2011 (Ана Савић Грујић)	163
Недељко Богдановић: <i>Поетски речник Гордане Тодоровић</i> , Алтера, Београд 2011 (Марија Митић)	165
Славољуб Виденовић: <i>Наше Равно Бучје</i> , 1–2, Народна библиотека „Његош“ Књажевац 2012 (Недељко Богдановић)	166
Бранислав Стојадиновић: <i>Књажевачки кафански живот између два светска рата</i> ; Народна библиотека „Његош“ Књажевац 2012 (Недељко Богдановић) .	167
Драган Лилић: <i>Лексика и фразеологија у прози Слободана Џунића</i> , Филозофски факултет у Косовској Митровици, 2012 (Слађана Степановић Николић)	168
Владета Р. Кошутић: <i>Док су солунци још говорили</i> , Чигоја штампа, Београд 2011 (Јелена Младеновић)	169

Две књиге „из торлачију“

Славиша Цветковић: <i>Приче из Торлачију</i> (2010); Љиљана Петровић: <i>Торлачке незгодије</i> (2012); Завичајно друштво Тимочана-Торлака Минићево (Недељко Богдановић)	170
Милан Милосављевић: <i>Привреда општине Књажевац 20. века</i> , Народа библиотека „Његош“, Књажевац 2012 (Недељко Богдановић)	171

Одлуке Етно-културолошке Радионице	172
Нови сарадници зборника	172
In memoriam: Томислав Петковић (Сретен Петровић)	173
Спонзори	175

Contents

Foreword 11

I

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

Vladimir P. Petrović, Vojislav Filipović
NEW RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE SITE
TIMACUM MAIUS NEAR SVRLJIG DURING 2012 15

Ivana Stojanović
REMAINS OF ANIMALS AT THE SITE NISEVAC – *TIMACUM MAIUS*
NEAR SVRLJIG 19

Gordana Jeremić
ON THE EIGHTIETH YEARS OF SYSTEMATIC RECOGNITION
OF THE MUNICIPALITY OF SVRLJIG – Unpublished data for
topographic map of the area 27

Sanja Pilipović
CONTRIBUTION TO STUDYING AGRICULTURE IN THE AREA
OF THE WHITE TIMOK IN ANTIQUE TIMES 39

Sofija Petković, Nataša Miladinović-Radmilović
SOME EXAMPLES OF THE FUNERARY CULT AT LATE ANTIQUE
NECROPOLIS IN RAVNA (*TIMACUM MINUS*) NEAR KNJAŽEVAC 47

Dragana Grbić
ROMAN MILITARY PHYSICIANS IN MOESIA SUPERIOR 61

Aleksandar P. Bulatović
ON FUNCTION AND USE OF THE “STOVE MODEL” FROM THE SITE
OF EARLY BRONZE PERIOD IN THE CENTRAL BALKANS 67

Dragan Milanović, Petar Milojević
LATE NEOLITHIC SITES IN THE AREA OF ALEKSINAC: NATURAL
ENVIRONMENT AND ECONOMY POTENTIALS 73

Slaviša Perić, Đurđa Obradović, Olga Perić
REVISIONAL ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NEOLITHIC
SITE SLATINA TURKISH FOUNTAIN IN DRENOVAC NEAR PARACIN 83

Julka Kuzmanović–Cvetković
PLOČNIK – LIVE PAST 87

Igor Jovanović
SOME METAL OBJECTS FROM THE PRE-HISTORICAL COLLECTION OF THE
MUSEUM OF THE MUSEUM OF MINING AND METALLURGY IN BOR 93

II

RESEARCH OF THE BALKAN CULTURES

Ivica Todorović
CONTEMPORARY PERSPECTIVES OF THE RESEARCHES INTO
ETHNOGENETIC PROCESSES IN EASTERN SERBIA – An
illustrational cross section with an emphasis on new possibilities 109

Olivera Vasić

PARTICULARITIES OF PERFORMING THE DANCE „POLOMKA“ IN SERBIA. . 127

III

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DOUBTS IN RESEARCH AND INTERPRETATION OF THE FOLK CULTURE

Sreten Petrović

TIMACO MAIORI AND TIMACO MINORI AS UPPER AND LOWER TIMOK . 143

Nedeljko Bogdanović

HOMELAND IDIOM AS A CONSTRUCTIVE FACTOR OF ONOMASTICA. . . . 153

CHRONICLES

Reviews and retrospectives

Books that deserve to be welcomed

Crna Reka, Settlement, Origin of Inhabitants, Customs, reprint edition,
JP *Službeni glasnik*, SASA, book 22, Belgrade 2012 (Ljubiša Rajković Koželjac) . 161

Timok, Zaglavak, Budžak, Svrљig, Settlements, Rituals, reprint edition,
JP *Službeni glasnik*, SASA, book 23, Belgrade 2012 (Ljubiša Rajković Koželjac). . 162

Books on folk speeches as cultural progeny

Radosav Stojanović: *Dictionary of Crna Trava*, Institute of Serbian Language,
SASA, Belgrade 2011 (Ana Savić Grujić). 163

Nedeljko Bogdanović: *Poetical Dictionary of Gordana Todorovic*, Aletra,
Belgrade 2011 (Marija Mitić) 165

Slavoljub Videnović: *Our Ravno Bucje*, 1–2, Narodna biblioteka “Njegoš“,
Knjaževac 2012 (Nedeljko Bogdanović). 166

Branislav Stojadinović: *Inn life in Knjaževac between the two world wars*;
Narodna biblioteka “Njegoš“, Knjaževac 2012 (Nedeljko Bogdanović) 167

Dragan Lilić: *Lexical Items and Phraseology in Prose of Slobodan Džunić*, Faculty
of Philosophy in Kosovska Mitrovica, 2012 (Sladana Stepanović Nikolić). 168

Vladeta R. Košutić: *While the Solun Soldiers were Telling*, Čigoja štampa,
Belgrade 2011 (Jelena Mladenović). 169

Two books “iz torlačiju“

Slaviša Cvetković *Tales from Torlačiju* (2010), and Ljiljana Petrović *Torlace
Inconveniences* (2012); Zavičajno društvo Timočana-Torlaka Minićevo
(Nedeljko Bogdanović) 170

Milan Milosavljević: *Economy of the county of Knjaževac of the 20th century*,
Narodna biblioteka “Njegoš“, Knjaževac 2012 (Nedeljko Bogdanović) 171

Decisions of the Ethno-Cultural Workshop. 172

New associates in the Ethno-Cultural Annuals. 172

In memoriam: Tomislav Petković (1935–2012) (Sreten Petrović) 173

Sponsors 175

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПОЉОПРИВРЕДЕ У ДОЛИНИ БЕЛОГ ТИМОКА У АНТИЦИ

Предмет истраживања у раду чини долина Белог Тимока и пољопривреда у античко доба. Проучаван је сачуван археолошки материјал, ликовне представе, оруђа и посуде, који би могао да укаже на значај пољопривреде и виноградарства у том крају.

Кључне речи: Бели Тимок, пољопривреда, виноградарство, Дионис/Бахус, Деметра, косири, оруђа, Равна, Тимакум Минус, Гамзиград.

У раду ће бити сагледана, колико је то могуће, пољопривредна делатност становништва долине Белог Тимока у антици. Река Бели Тимок настаје код Књажевца спајањем Сврљишког и Трговишког Тимока, одакле тече на север. Код Зајечара Бели Тимок се спаја са Црним Тимоком и чини Велики Тимок, или једноставно Тимок.¹ У античко доба долином Тимока (*Timachus*)² водио је један од најстаријих и најзначајнијих путева античког доба на Балкану, пут Наисус – Рацијарија, који је повезивао Наисус и централнобалканске области са Подунављем.³ Долина Тимока била је позната и као значајан рударски центар. Вероватно су ове области представљале сегмент *metalli Dardanici*, шире рударске области Дарданије.⁴

Тимочка крајина је претежно брдско-планинска, а по свом географском положају припада зони континенталне климе са израженим температурним екстремима, великим разликама по количини падавина и неповољним распоредом падавина током године.⁵ Како је регион изложен дејству разноврсних климатских услова и одликује се хетерогеним геолошким условима, рељефом, надморском висином, експозицијом и вегетацијом, последично, могу се наћи и различити типови педолошког покривача.⁶ Данас, пољопривредно земљиште заузима значај део површине

¹ Бели Тимок има дужину од 51 km, а заједно са Сврљишким 115 km. Слив Белог Тимока захвата површину од 2,190 km². Раније је био познат као Књажевачки Тимок.

² Име Тимока (*Timachus*) среће се још код Плинија, који наводи да *Timachus*, као и *Margus* (Морава), и златоносни *Pingus* (Пек) теку из Дарданије (Plin., *Nat. hist.* III, 149: *Flumina clara e Dardanis Margus, Pingus, Timachus*), F. Papazoglu, *Srednjobalkanska*, 203; В. Петровић, *Дарданија*, 29.

³ П. Петровић, *Дарданија*, 81 са прегледом раније литературе о тој теми.

⁴ S. Dušanić, *Aspects*, 75 sq.; С. Душанић, *Организација*, 32 sq.; S. Dušanić, *The Legions*; П. Петровић, *Дарданија*, 84.

⁵ *Профил Тимочке крајине*, 4 sqq.

⁶ Присутна је смена различитих типова земљишта, од смоница (хумско земљиште смоластог изгледа), еутричног (гајњача), дистирчног (кисело земљиште које се образује на силикатним матичним стенама), камбисола (кисело смеђе земљиште), лувисола (земљишта на глиновитој подлози), флувисола (алувијална земљишта), па до еуглеја (глејно мочварно земљиште, које се ствара дуж речних долина у мочварним подручјима), М. Paunović, V. Vassilev, S. Cheshmedjiev, V. Simić, *Procena*, 12.

слива Тимока.⁷ Према критеријуму преовлађујуће надморске висине и нагиба терена према нивоу КО, највећи део Тимочке крајине простире се на теренима на 200–350 m н.в., који су у нижим пределима нарочито погодни за узгајање винове лозе, а у вишим воћа. Равничарска подручја, погодна за интензивну ратарско-повртарску производњу су релативно скромно заступљена плодним земљиштима.⁸ Данас се у просеку, око 55% укупних пољопривредних површина чине оранице, близу 40% ливаде и пашњаци, 2,9% воћњаци и 2,7% виногради.

Тимочка крајина позната је и као виноградарска област и дели се на два подручја: северни – крајински и јужни – књажевачки.⁹ За простор Белог Тимока везују се данас два виногорја: Врбичко и Џервинско. Врбичко виногорје обухвата средњи ток Белог Тимока, а Џервинско виногорје се налази у горњем току Белог, односно Сврљишког и Трговишког Тимока, на падинама Озрена, Сврљишких планина и Старе планине.¹⁰

Управо на подручју слива Белог Тимока налази се изузетно значајно археолошко налазиште, један од најстаријих војних логора *Timacum Minus*, у близини села Равне.¹¹ Локалитет Равна лежи на левој обали Белог Тимока, десетак километара северно од Књажевца, према Зајечару. Смештен је на уздигнутом заравњеном платоу, а западном страном ослоњен на благе обронке Тупижнице (Слог, Подина). Таква позиција значила је и добру заштиту од поплава. Тимакум Минус био је један од најстаријих војних логора у Горњој Мезији, познат и као административно, економско и културно средиште. Главна делатност његових становника је вероватно била везана за руднике. Ту је било седиште префекта територије коју су насељавали припадници легије VII *Claudia*, чије се компетенције нису односиле само на војску већ су укључивале и руковођење рудницама.

Не постоје директни подаци о пољопривредној делатности у долини Белог Тимока тог времена. Управо због тога учинило се потребним сагледати шта могу да открију сачувани археолошки материјал, делови архитектуре и пољопривредна оруђа и алатке. Од велике важности могу да буду и сачуване посвете аграрним бо-

⁷ Тачан део пољопривредног земљишта у оквиру слива Тимока не може се проценити због чињенице да су подаци организовани према општинама. Границе општина не одговарају границама слива Тимока. Ипак се може проценити, да у случају Србије, пољопривредно земљиште заузима између 45 и 60 % територије, М. Рауновић, V. Vassilev, S. Cheshmedjiev, V. Simić, *Procena*, 28.

⁸ *Профил Тимочке крајине*, 20 sqq; М. Рауновић, V. Vassilev, S. Cheshmedjiev, V. Simić, *Procena*, 28.

⁹ У крајинском подрејону данас се налазе виногорја: кључко, брзопаланачко, михајловачко, неготинско и рајачко, а у књажевачком подрејону: борско, бољевачко, зајечарско, врбичко и џервинско, *Виноградарски рејони Србије*, 4–18.

¹⁰ *Виноградарски рејони Србије*, 6.

¹¹ Тимакум Минус (*Timacum Minus*), према Појтингеровој табли био је удаљен 37 миља (55 km) од Наисуса. Аутори сматрају да се може идентификовати са данашњом Равном, где је, осим тврђаве, постојала значајна римска агломерација, као и да се не може тражити северније од Равне. Претпоставку А. фон Домашевског (*CIL* III, 1488) прихватили су Премерштајн и Вулић (Н. Вулић, А. ф. Премерштајн, *Антички споменици*, 30), као и сви потоњи истраживачи, *TIR*, K– 34, Naissus, 125; М. Mirković, *Rimski Gradovi*, 89 sqq; П. Петровић, *Huu*; P. Petrović, *Timacum Minus*, 37–50; В. Петровић, *Дардануја*, 83.

жанствима са овог простора. Закључивање на основу ових података сигурно се не може сматрати целовитим и коначним, али свакако може да осветли ову тему и пружи основу за нека каснија истраживања. Плодне долине Белог, Црног и Великог Тимока су нудиле доста за развој пољопривреде и узгој винове лозе, управо зато што је њихов хумусни слој настао разграђивањем андеситских стена.¹²

Пре него што се приступи презентацији археолошке грађе потребно је укзати на неке од карактеристика живота у долини Белог Тимока и у периоду који је претходио успостављању римске власти на овим просторима. Пределу горњег тока Белог Тимока, колико је данас познато, били су насељавани и у каснијим периодима Старчева. Сликана керамика откривена је у књажевачком предграђу Дебелица и на простору војне касарне, али се ради само о случајним налазима, док је локалитет Валуга, такође у општини Књажевац боље истражен.¹³ Интензивније насељавање на овим просторима констатовано је тек у периоду средњег бронзаног доба. Изненађујуће је потпуно одсуство винчанске културе, која је у источној Србији откривена само на Рудној Глави и Корбову. Изгледа да састав тла није одговара винчанском начину пољопривредне производње и формирању великих телских насеља. Популације средњег бронзаног доба, међутим захваљујући употреби металног рала и запрежних возила успостављају нови систем привреде. Оне су у Поморављу, као и у околини Гамзиграда и Џановог поља, формирале разгранате мреже малих, самодовољних насеља, од по пар кућа, која су трајала по неколико генерација.¹⁴

Изузетно су интересантна и праисторијска оруђа која потичу са ових простора. На локалитету Пунђилов поток, насеља у близини леве падине Црног Тимока, пронађен је праисторијски жрвањ за млевење жита и неколико растирача.¹⁵ Са локалитета Смолинце, код извора Несторовог потока потиче доњи део једног жрвња. Ова оруђа су се користила за млевење житарица тако што су се млеле помоћу мањих камених жрвњева, на којима се уз помоћ посебне алатке – растирача, мрвило зрневље.

Наведени жрвњи из долине Тимока говоре о постојању пољопривредних делатности на овим просторима и пре доласка римљана. Аутори такође сматрају да је у плоднијим деловима Мезије пољопривреда свакако била основна грана производње у предримско доба.¹⁶ Подаци о томе се односе на унутрашње области Мезије. У Дарданији, како наводи Атенеј (Athenaeus, *Deipnosophistae* VI, 272), постоје пространа поља, која у мирно доба обрађују робови, који су у доба ратова били мобилисани од стана својих господара. У римско доба, релативна политичка сигурност од почетка II до IV века омогућила је развој пољопривреде. Не постоје извори који прецизно говоре о пољопривреди овог подручја. У изворима се пак помиње

¹² Р. Petrović, *Timacum Minus*, 21.

¹³ Истраживање локалитета Валуге у општини Књажевац, дало је многе корисне податке, имеђу осталог и о изгледу стамбених објеката из Старчева IIб и III по хронологији Д. Гарашанина, А. Капуран, А. Булатовић, И. Јовановић, *Насеља*, 26.

¹⁴ А. Капуран, А. Булатовић, И. Јовановић, *Насеља*, 26.

¹⁵ А. Капуран, А. Булатовић, И. Јовановић, *Насеља*, 22.

¹⁶ М. Fluss, *Moestia*, 2405; М. Mirković, *Rimski gradovi*, 137.

гајење винове лозе око данашњег Смедерева у Горњој Мезији.¹⁷ Малобројни су подаци и о томе ко је радио на пољима. О томе може да говори, на пример, податак о Галеријевом надимку *Armentarius*, који је добио управо због тога што му је отац био сточар.¹⁸ У ретка сведочанства спадају и натписи из околних подручја. Из долине Лима један натпис помиње извесног *Virus*-а, који је означен као *villicus*.¹⁹ Поред тога, вотивни олтар посвећен Либеру из Леца подигнут је за здравље дедиканата, оца и сина, и сељана (*pro salutes suas et vicanoorum posuerunt*).²⁰ Флавије Луције (*Flavius Lucius*) и Флавије Луцилије (*Flavius Lucillus*) били су браћа или, вероватније, отац и син – когномен *Lucillus* деминутив је од имена *Lucius*. Могуће је да су били старешине *vicus*-а, будући да су подигли споменик за здравље сељана.²¹

Поштовање аграрних божанства може да буде једна врста потврде да је на том простору била развијена пољопривреда. Ове потврде нису бројне, али су ипак значајне. Ради се о ликовним потврдама Дионисовог култа, а поред тога и о једној могућој идентификацији са Деметром. Из Тимакум Минуса потичу две рељефне представе везане за Бахусов култни круг. Код северне капије у Равни пронађен је један фрагментарно очувани рељеф од теракоте, који се датује у II или III век.²² На овом фрагменту је приказана глава Бахуса. Она је уоквирена листовима винове лозе и великим грожђем. Лице је фино моделовано, са минуциозним праменовима косе, изнад којих се надвијају два велика, скоро тродимензионална, зрна грожђа. Из Равне потиче и један фрагментарно очуван рељеф са представом Силене, који се датује у шири временски оквир од II до IV века.²³ Рељеф приказује старију мушку фигуру, Силену, са брадом, испред дрвета, како десном руком храни четвороножну животињу и пантера испред њега. Овај рад је стилизован и сумаран. Тематски и по положају фигура наликује једној скулптури из Виминацијума.²⁴ Такође из Равне потиче и један калуп за ливење псеудокамеје, несигурне идентификације, за кога је могуће да представља Домицију или Деметру.²⁵ Овде би се могло напоменути и да су истраживачи указали да су дионизијске теме имале посебно место у иконографији Галеријево касноантичке палате у Гамзиграду.²⁶

Свакако најзначајније потврде, односно директне доказе да је у долини Белог Тимока постојала привредна делатност нуде бројни пољопривредни алати. Од свих

¹⁷ Извори говоре о цару Пробу као о цару који је засадио винову лозу у Панонији, око данашње Сремске Митровице и у Горњој Мезији око Сремске Митровице (*Aug. Vict., De. Caes.* 37). *Aureus Mons*, Златно брдо, помиње се и код Еутропија као место на коме је засађена винова лоза (*Eutrop.* IX, 17), М. Mirković, *Rimski gradovi*, 139, нап. 17 и 18.

¹⁸ Галеријев надимак *Armentarius*, *Epit.*, 39, 2; 40, 15; *Caes.*, 39, 24; 40, 1.

¹⁹ *ILJug.* 1690; Н. Вулић, *Антички споменици*, 162, п. 335. М. Mirković, *Villas*, 71.

²⁰ *IMS* IV, 109.

²¹ С. Пилиповић, *Култ Бахуса*, 90, 94, 96.

²² П. Петровић, С. Јовановић, *Културно благо*, 65, кат. бр. 19; С. Пилиповић, *Култ Бахуса*, кат. 43.

²³ Н. Вулић, *Антички споменици*, бр. 202. С. Пилиповић, *Култ Бахуса*, кат. 66.

²⁴ С. Пилиповић, *Култ Бахуса*, кат. бр. 58.

²⁵ А. Јовановић, *Прилози*, 82–84.

²⁶ Везу Гамзиграда и култа Диониса приметили су бројни истраживачи: Д. Срејовић, Ђ. Јанковић, А. Лаловић, Б. Вујовић, *Гамзиград*; R Petrović, *The Mosaic*, 247; S. Dušanić, *Imitator*, 77–98; М. Živić, *Galerijeva*; С. Пилиповић, *Култ Бахуса*, 110–116.

пронађених алатки, свакако су због свог великог броја најважнији косири. Косири су могли да се користе за сечење и поткресивање уопште у оквиру разних послова (*falx arboraria*, *falx putatoria*), између осталог, и за поткресивање винове лозе (*falx vini-toria*), сечење лишћа (*falx selvatica*), за брање различитих плодова (*falcula*), као и за брање гроздова (*falcula vineatica*).²⁷ Иако је немогуће разлучити тачну намену косира са ових простора, потребно је нагласити да је највећи број косира са територије данашње Србије управо из Равне, и то њих десет.²⁸ На другим налазиштима, осим Бољетина и Царициног града, број је далеко мањи. Овде би се могло споменути да су косири потврђени и у Гамзиграду.²⁹ Поред косира бројне су и мотике (*sarculum*, *ligo*), које су имале широку употребу у култивацији житарица у пољима, и баштенског биља у повртњацима. Поред две мотике из Равне, оне су пронађене и у Зајечару и Гамзиграду.³⁰ Два раоника (*vomer*, *vomis*, *vomeris*), која заправо чине делове рала, пронађена су у Равни, а по један код Зајечара и у Гамзиграду.³¹ Други помоћни део раоника цртало (*culter*) пронађен је у Гамзиграду.³² Једна коса за сечење траве (*falx faenaria*) пронађена је у Равни,³³ а три српа за сечење стабике житарице (*falx messoria*, *falx stramentaria*) потичу из Гамзиграда.³⁴

Иако не потичу директно из долине Тимока, можда би требало нагласити да са ближних географских простора потичу и две сачуване пресе за муљање грождја (*torcularia*). Једна потиче из касноантичке виле на Медијани.³⁵ Поред терми, западно од зграде Музеја на Медијани нађена је преса кружне основе (пречника 1.20 m), која је имала на горњој површини по обиму урезан широки жљеб за одливање течности. Данас недостаје горња конструкција, која је највероватније била квадратне основе и направљена од дрвета. Друга преса пронађена је у Врбовцу, у близини Лесковца.³⁶ Ова преса је од лошијег камена, шкриљца тамно зелене боје.

У унутрашњости утврђења Тимакум Минуса истражено је неколико објеката различите намене. За овај рад важно је напоменути да је уз главну улицу са тремом, која је везивала источну и западну капију, била смештена житница.³⁷ Највероватније се радило о војној житници за смештај хране за војску *horrea militaris*. Да се ипак радило о богатој крају говоре и јавне житнице (*horrea*, *horrea publica*), које су пронађене и у околини касноантичких вила и палата у Гамзиграду и у Медијани.³⁸

²⁷ И. Поповић, *Античко оруђе*, 76.

²⁸ Тип А3–4, 6–7, 9–10; В4, 8; С2, 4, И. Поповић, *Античко оруђе*, 76 etc.

²⁹ Гамзиград: И. Поповић, *Античко оруђе*, 80 тип С12.

³⁰ Равна (Вb2), Зајечар (Вс3) и Гамзиград (Аa18, Ва9), И. Поповић, *Античко оруђе*, 39 sqq.

³¹ Равна (Аa 12, Е1), Зајечар (В4) и Гамзиград (Аb, 10), И. Поповић, *Античко оруђе*, 98 sqq.

³² И. Поповић, *Античко оруђе*, 104, (А4,5).

³³ И. Поповић, *Античко оруђе*, 86, (А8).

³⁴ И. Поповић, *Античко оруђе*, (Аb8, 9, Ас3).

³⁵ П. Петровић, *Ниш*, 125–126; Е. Dobruna-Salih, *Viticulture*, 256.

³⁶ М. Филиповић, *Археологија*, 5–7; Уп. П. Петровић, *Ниш*, 125–126; С. Јовић *Антички споменици*, 38, бр. 9.

³⁷ В. Петровић, *Дарданија*, 86.

³⁸ Поповић, *Античко оруђе*, 202.

Поред налаза са приватних малих поседа, потребно је указати на постојање и великог земљишног поседа на овим просторима у IV веку. Дарданија, заједно са долином Тимока и Лима, издваја се из области о којој се у привредном погледу може говорити као неурбанизованој аграрној области.³⁹ Иако су подаци оскудни, може се рећи да овде, као и у области централног Илирика уопште, долази до развоја великог земљишног поседа у IV веку. У области Тимока велики значај је имао и царски земљопосед. Галерије је подигао утврђену вилу у свом завичају, у долини Црног Тимока, као што су и други цареви Тетрархије подизали простране палате у утврђеним вилама. Постојање великог приватног земљишног поседа откривају натписи, топоними и археолошки материјал долине Тимока, о чему говори и Прокопије, говорећи о утврђењима и поседима са вилама на том подручју у свом делу *De aedificiis*.

***

Како је истраживање и показало, тешко је имати конкретну слику о значају пољопривредне производње у долини Белог Тимока у доба римске доминације. Постоје потврде да се становништво овог краја бавило пољопривредном и много пре римске доминације. У долини Црног Тимока откривена праисторијска оруђа су се користила за млевење житарица, а и извори наводе (Athenaeus, *Deipnosophistae* VI, 272) да су у Дарданији постојала пространа поља, која су у доба мира обрађивали робови. У римско доба, релативна политичка сигурност од почетка II до IV века омогућила је развој пољопривреде. Конкретни показатељи да се становништво бавило пољопривредним пословима управо су пронађене алатке. Најбројнији косири са територије централне Србије потичу управо из Равне. Поред Равне, и из Зајечара и Гамизграда, потичу и друге пољопривредне алатке као што су мотике, раоници, делови раоника, српови и косе. Са територије Равне потичу и потврде Дионисовог/Либеровог култа. Натписи из околиних подручја помињу и старешине села, као што је натпис из долине Лима (*ILJug*, 1690) или посвета Либеру (*IMS* IV, 109) од стране оца и сина, највероватније старешина *vicus*-а. Поред тога у долини Тимока у IV веку постоје и велики земљишни поседи, као што је био царски земљопосед Галерија. Истраживање спроведено у овом раду свакако не треба схватити као заокружену целину, већ напротив као покушај разумевања ове изузетне проблематике, уз наду да ће новија археолошка открића допринети даљем расветљавању начина живота становника Тимочке области у време римске доминације.

Скраћенице

ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin–New York
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
CIL	Corpus inscriptionum Latinarum
ILJug	A. et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MC–MXL et inter annos
MCMLX	et inter annos MCMLX et MCMLXX et inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Ljubljana 1963, 1978, 1986.

³⁹ M. Mirković, *Villas*, 66 sqq.

IMS	Inscriptons de la Mésie Supérieure, I, II, III/2, IV, VI, Beograd 1976–1995.
RE	A. Pauly, G. Wissowa, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
Споменик	Споменик Српске академије наука и уметности, Београд
Старинар	Старинар, Археолошки институт Београд
TIR	<i>Tabula Imperii Romani</i>

Литература

- Виноградарски рејони Србије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде 2008, <http://www.mpt.gov.rs/download/5%20Rejonizacija%20gajenja%20vinove%20loze%20sa%20trenutnim%20sortimentom%20po%20rejonima.pdf> (13.03.2013).
- E. Dobruna-Salih, *Viticulture on the Basis of Images and Inscriptions on Stone Monuments of Dardania*. У: *Vinogradarstvo i maslinarstvo od prapovijesti do srednjeg vijeka*. (Међународно археолошко саветовање) *Histria antiqua*, vol. 15, Pula 2007, 251–260.
- S. Dušanić, *Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior*, ANRW II 6, Berlin–New York 1977, 52–94.
- С. Душанић, Организација римског рударства у Норичу, Панонији и Горњој Мезији, *Историјски гласник* 1–2, Београд 1980, 7–56.
- S. Dušanić, *The Legions and the Fiscal Estates in Moesia Superior: Some Epigraphical Notes*, AV 41, Ljubljana 1990, 585–595.
- S. Dušanić, *Imitator Alexandri and Redditor Libertatis. Two Controversial Themes of Galerius' Political Propaganda*. У: D. Sreјović (прир.) *The Age of the Tetrarchs*, Beograd: SANU 1995, 77–98.
- С. Јовић, Антички споменици у лапидаријуму Народног музеја у Лесковцу, *Лесковачки Зборник* XLII, Лесковац 2002, 33–54.
- А. Капуран, А. Булатовић, И. Јовановић, Насеља раног неолита у Тимочкој Крајини и залеђу Ђердапа, *Старинар* LX/2010, 19–36.
- М. Филиповић, Археологија и етнологија, *Лесковачки зборник* VIII, Лесковац 1968, 5–7.
- М. Fluss, *Moesia*, RE XV, 2, 1932, col. 2347–2412.
- А. Јовановић, Прилози проучавању античких култова у Горњој Мезији, *Зборник народног музеја Ниша* 3–4, Ниш 1987, 82–84.
- М. Мirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije 1968.
- М. Mirković, *Villas et domaines dans l'Illyricum central. IVe–VIe siècle*, *Зборник радова Византолошког института* 35, 1996, 57–75.
- F. Parazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba: Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 1969.
- М. Paunović, V. Vassilev, S. Cheshmedjiev, V. Simić, *Procena stanja životne sredine i rizika na slivu reke Timok*, Regional environmental center 2008, http://timok.rec.org/download/Timok-Assessment_Serbian_Final.pdf (14.03.2013).
- В. Петровић, *Дарданија у римским итинерарима. Градови и Насеља*. Балканолошки институт САНУ, посебна издања 99: Београд 2007.
- П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш: Градина 1976.
- P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2: Timacum Minus et la vallée du Timok*, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, 1995.

- П. Петровић, С. Јовановић, *Културно благо књажевачког краја*, Београд: Археолошки институт и Завичајни музеј у Књажевцу 1997.
- R. Petrović, The Mosaic iconography in the Period of Tetrarchy. У: D. Sreјović (прир.), *The Age of the Tetrarchs*, Beograd: SANU 1995, 244–249.
- С. Пилиповић, *Култ Бахуса на централном Балкану. I–IV век*, Балканолошки институт САНУ, посебна издања 106: Београд 2011.
- И. Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд: Народни музеј Београд 1988.
- Профил Тимочке крајине*, Регионална агенција за развој источне Србије, <http://www.raris.org/download/strategija/Profil%20Timocke%20krajne.pdf> (05.02.2013).
- Д. Срејовић, Ђ. Јанковић, А. Лаловић, Б. Вујовић, *Гамзиград: касноантички царски дворца*, Београд 1983.
- Н. Вулић, Антички споменици наше земље, *Споменик ХСVIII*, 1941–1948, 1–335.
- Н. Вулић, А. ф. Премерштајн, *Антички споменици у Србији*, Споменик XXXVIII, 1900, 15–58.
- М. Živić, *Galerijeva vladarska ideologija kroz ikonografiju Gamzigrada. Mozaik, skulptura, arhitektonska plastika*, магистарски рад одбрањен на Одељењу археологије Филозофског факултета Универзитета у Београду 2005. године – није публикувано.

Sanja Pilipović

CONTRIBUTION TO STUDYING AGRICULTURE IN THE AREA OF THE WHITE TIMOK IN ANTIQUE TIMES

The subject of the research in the paper is the area of the White Timok, i.e. agriculture in the antique times. Archaeological material, art performances, tools and dishes were preserved, and they could point at the significance of agriculture and wine growing in that area.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008:39(05)

ЕТНО-културолошки зборник за проучавање
културе источне Србије и суседних области =
Ethno-cultural annals for the study of the
culture of eastern Serbia and the
neighbouring regions / главни и одговорни
уредник = Editor-in-Chief Сретен Петровић
; уредник = Editor Недељко Богдановић. –
1995, књ. 1– . Сврљиг (Боре Прице
2) : Етно-културолошка радионица, 1995 –
(Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

ISBN 978-86-907131-2-7 = Етно-културолошки
зборник
COBISS.SR-ID 110765831